

УДК 327.33

Сенич М. В.

ПОДОЛАННЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ КОНФРОНТАЦІЇ У ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПАРИЗЬКОЇ «KULTURY»

Негативні стереотипи формувалися в процесі міжнаціонального протистояння, були причиною наступних польсько-українських конфліктів та становлять загрозу процесові примирення. Великі заслуги у в'ясненні складних сторінок польсько-українських відносин належить колективі паризької «Kultura». Подолання стереотипів стало важливим фактором міжнаціонального примирення.

Ключові слова: міжнаціональні стереотипи, польсько-український конфлікт, польсько-українське примирення, «Kultura».

Сенич М. В. Преодоление польско-украинской конфронтации в политических концепциях парижской «Kultura».

Негативные стереотипы возникали в процессе межнационального противостояния, лежали в основе последующих польско-украинских конфликтов и являются угрозой процессу примирения. Большие заслуги в выяснении трудных страниц польско-украинских отношений принадлежит коллективу парижской «Kultura». Преодоление стереотипов стало важным фактором межнационального примирения.

Ключевые слова: межнациональные стереотипы, польско-украинский конфликт, польско-украинское примирение, «Kultura».

Senych M. V. Overcoming of Polish-Ukrainian confrontation in political concepts of Parisian «Kultura».

Negative stereotypes that emerged in the process of interethnic confrontations were the cause for subsequent Polish-Ukrainian conflicts and contradictions and posed a threat for successful reconciliation process. The team of Parisian journal «Kultura» has performed great services for clarification of complicated periods in Polish-Ukrainian relationship. Overcoming of stereotypes and national hatred has become an important factor in Polish-Ukrainian reconciliation.

Key words: interethnic stereotypes, Polish-Ukrainian conflict, Polish-Ukrainian reconciliation, «Kultura».

Подолання міжнаціональних стереотипів – один з ключових елементів процесу польсько-українського примирення. І якщо на рівні політичних еліт – представників еміграції, опозиції, урядів незалежних держав – вдалося досягти остаточного порозуміння, то на суспільному рівні, що саме є визначальним для успіху справи, процес примирення все ще триває. Важливим є те, щоб суспільства обох народів навчилися мислити в державних категоріях [10], оскільки і серед їх еліт перемогло усвідомлення спільності геополітичних інтересів. Зміна способу мислення вимагає подолання міжнаціональної ворожості і стереотипів, прививання натомість взаємної прихильності й толерантності. Така перспектива польсько-українських відносин означала б реалізацією концепції «позитивного миру» відомого мислителя Й. Галтунга. Завдання надзвичайно складне з огляду на те, що стереотипи існують в ірраціонально-емоційній сфері народів [22, с. 24].

Проблемі формування польсько-українських стереотипів у ході історії присвячені праці В. Бонусяка [12], А. Пурата [41], В. Серчика [43]. Головні історичні проблеми, навколо яких виникали кризи у взаємовідносинах обох народів другої половини ХХ ст., висвітлені Б. Бердиховською [1], М. Геником [3; 4], Л. Шаругою [10]. Проблемою подолання стереотипів на сучасному етапі займаються Б. Бердиховська [1], О. Гаврилюк [3] та ін.

Завданням цієї статті є прослідкувати перебіг і тематику дискусій щодо подолання стереотипів на шпальтах «Kultury». Колектив паризького часопису «Kultura» – від початку свого заснування заангажований у справу польсько-українського примирення – усвідомлював, що національна ворожість і конфлікти, досягнувши апогею під час Другої світової війни (антипольська операція УПА, операція «Вісла») привели до втрати незалежності Польщі й України, а минуле тяжіє над сьогоденням польсько-українських відносин.

У своїх заявах і статтях колектив часопису на чолі з редактором Єжи Гедройцем неодноразово закликав до примирення між обома народами. Першим на шпальтах журналу з'явився у 1952 р. маніфест Ю. Лободовського «Проти привидів минулого». На думку автора, антипольські й антиукраїнські стереотипи стали причиною кровопролитних конфліктів. «Полякам час зрозуміти, – писав Ю. Лободовський, – що українці є окремою нацією, з таким самим правом на незалежність, яке має кожна інша нація, [...] і що, зрештою, поганим є той патріот, що відмовляє сусідові в таких самих патріотичних почуттях, навіть якщо з цим сусідом сотню разів сварився. І передовсім треба скінчити з «великопанством» – зверхністю і почуттям культурної вищості стосовно українців. Натомість українцям було б корисно хоча б частково переглянути свої погляди на давню Річ Посполиту [29, с. 39–49].

Заклики «Kultury» відмовитися від претензій на Вільнюс і Львів пробуджували часто контрверсійні почуття і нерозуміння з боку поляків, проте допомагали здобути прихильність українців. Сам редактор Є. Гедройць пропонував відмовитися від понять «креси» та «кресовий» як визначень, що можуть ображати почуття українців, асоціюватися з імперською історією Польщі, – і замінити їх термінами «pogranicze» і «pograniczny» (відповідно «прикордоння» і «прикордонний») [10].

«Kultura» неодноразово підкреслювала необхідність ревізії шкільних підручників з історії задля правдивого висвітлення подій минулого [36, с. 63–64]. Автори часто наголошували на прикладах співпраці між обома народами, зокрема угоди Ю. Пілсудського й С. Петлюри, на тому, що в історії наших відносин були прагнення до порозуміння і люди доброї волі, ті, хто протистояв асиміляційній політиці польських урядів. Український історик І. Кедрин називав таких польських діячів «білими круками», зараховуючи до їх числа зокрема Ж. Б. де Куртене, Л. Васілевського, С. Папроцького, П. Дунін-Борковського, О. Гурку, Т. Голувка, В. Бончковського, А. Бохенського і Є. Гедройця [20, с. 72–79].

У польсько-українській декларації, опублікованій в «Kulturze» 1988 р. з нагоди тисячоліття хрещення Русі, автори, з-поміж яких – С. Біліна, А. Гейштор, Є. Ключовський, В. Мокрий, О. Пріцак, А. Вінценз – протистояли трактуванню польсько-українських стосунків тільки через призму взаємних розплат, стверджуючи, що крім пролитої крові і сліз, що ділили наші народи в минулому, були і приклади приязні [39, с. 222–223].

Ще важливішим кроком польського часопису, що сприяв завоюванню симпатії українців, було проголошення у 1977 р. «Декларації в українській справі». У ній представники польської, російської, чеської і угорської еміграції виступили з підтримкою відновлення української незалежності. Вони заявляли, що долі їхніх народів тісно пов'язані, і що не буде по-справжньому вільних поляків, чехів та угорців без вільних українців, литовців і росіян [15, с. 66–67].

Я. Ю. Ліпський вказував на те, що подолання радянського поневолення вимагає від наших народів примирення і солідарності. Він висловлював надію, що поляки виявляться мудріші і не піддадуться маніпуляціям радянської влади, ставши вище над своїми національними почуттями і протягнувши руку дружби українцям [26, с. 29].

Серед матеріалів, які стосувалися переоцінки спільного минулого, були статті Б. Осадчука, В. Бончковського, Ю. Мєрошевського, Б. Гейденкорна, З. Гаупта, В. Витвицького, С. Козака та ін. Колектив часопису усвідомлював, що необхідна відкрита і об'єктивна дискусія на тему історії як з метою протистояння її фальсифікації, так і з метою визнання вини з боку обох народів.

Дошукуючись причин польсько-українських антагонізмів, В. Бончковський вирішальним вважав цивілізаційний чинник. Польську перевагу на теренах Русі-України мислитель пояснював динамічністю західної цивілізації, до якої належала Польща, і занепадом східнохристиянської. Україна, на його думку, одночасно підпадала під російські (евразійські) і польські (західні) впливи. У тому сенсі полонізація України, з одного боку, сприяла її вестернізації, культурно-політичному розвитку, а з іншого – загрожувала традиційним формам духовності українського народу [11, с. 72–74].

На думку Б. Осадчука, причину міжнаціональної ворожнечі слід шукати у відмінному перебігу історичного розвитку народів та комуністичній пропаганді. Могутність Польщі Пястів зростала в той час, як Русь-Україна, з огляду на занепад і географічне положення, ставала цілком вразливою і безсилою, щоб протистояти васалізації з боку Росії [21, с. 108–109]. В. Витвицький знаходить ще одну причину формування негативного стереотипу поляка в очах українця. Мова йшла про те, що локалізація польсько-українських збройних конфліктів на теренах України зумовила сприйняття поляків як окупантів і загарбників [48, с. 89].

І. Кедрин вважав, що негативний стереотип поляка посилювала позиція польських націоналістів-ендеків, які відмовляли українцям у праві на самовизначення [28, с. 73]. На думку І. Кедрина, очевидним є те, що польські політики не бачили потенційної можливості створення спільного антиросійського фронту, бракувало їм свідомості того, що Польща завдяки Україні може відіграти роль помосту між сходом і заходом Європи [20, с. 72]. З поглядами І. Кедрина співзвучні слова А. Вінченца про те, що відповіддю на несправедливість і невиконання поляками зобов'язань перед українцями стала «спіраль насильства» Другої світової війни [50, с. 140].

Негативний стереотип українця підживлював спір про участь українських частин у ліквідації Варшавського повстання. На шпальтах «Kultury» з'явилася низка статей, які спростовували такі обвинувачення. Зокрема, Б. Левицький доводив, що це безсумнівна провокація, і що українці не брали участі в придушенні повстання. Німці вчинили цей злочин в основному руками російських колабораціоністів – так званих «власовців» і вояків РОНА під проводом Камінського [25, с. 75–78, 86–87]. Л. Ортинський стверджував, що польська і союзницька документація перебігу війни на території Польщі у 1944–1945 рр. остаточно виключає можливість використання німцями української дивізії з метою ліквідації Варшавського повстання [35, с. 109–116].

Публіцисти «Kultury» доводили також неправдивість обвинувачення українців у вбивстві 38-ми польських професорів у Львові 3 липня 1941 р. Б. Левицький, не заперечуючи можливість колабораціонізму місцевих українських націоналістів з німцями під час формування списку вбитих 3 липня представників інтелігенції, що для українців могло мати значення деполонізації Львова, спростовував недобру славу про причетність українського батальйону «Нахтігаль» до вбивства львівських професорів [24, с. 174, 182]. Б. Осадчук також взяв слово у полеміці навколо українського батальйону. Він стверджував, що звинувачення українців з «Нахтігаль» у вбивстві професорів є намаганням перекласти на них відповідальність за звірства, вчинені НКВД напередодні захоплення Львова німцями [13, с. 138]. Наступ німців у червні 1941 р. на західні терени Радянського Союзу зумовив повний хаос, працівники безпеки отримали з Москви наказ евакуювати за всяку ціну політичних в'язнів на схід. Оскільки це розпорядження неможливо було виконати в часі, розпочато акцію жорстоких розстрілів [24, с. 173].

Є. Гедройць переконував поляків і українців у необхідності виходу з глухого кута взаємної ненависті і обвинувачень. Він запропонував видати «білу книгу» про операцію «Вісла» з метою розповісти правду про цей трагічний епізод в історії двох народів. На його думку, треба також подумати про відшкодування для лемків і допомогти розв'язати їхні проблеми [19]. У 1997 р. колектив «Kultury» ініціював підписання декларації «Пам'яті жертв Акції «Вісла», в якій польська еліта висловлювала своє співчуття її жертвам і їх родинам,

закликаючи водночас до справедливої оцінки тих подій минулого. «В історії польсько-українських взаємин сторінки болючі і трагічні чергуються з пам'яттю про добре співіснування та співпрацю обох народів. Україна і Польща, відроджені в незалежному демократичному існуванні, відіграють важливу роль у творенні європейського простору. І дуже важливо, щоб привиди минулого не послаблювали можливості виконання тієї ролі, не перешкождали польсько-українській співдружності, інтересам та намірам», – зазначалося в декларації [8, с. 4–5].

Є. Гедройць вважав, що для подолання ворожості між поляками й українцями замало робити наголос на політичних справах, так як і замало тільки дискусій на еміграції. Важливішим йому видавався вплив на поляків та українців «на місцях». Найефективнішим методом, на його думку, було б дбати передусім про справи моральні і культурні, збереження архітектурних пам'яток, релігійних споруд. Культура, якщо мова йде про взаєморозуміння поляків і українців, – найбільш відповідне поле для діалогу. Цьому переконанню послужило видання редактором антології української літератури 20-х-30-х років під назвою «Розстріляне відродження», безнастанна увага до всіх проявів культурної самосвідомості українців на сторінках постійної «Української хроніки» в «Kulturze».

Розуміння культури сусіда, його відмінностей сприяло б подоланню міжнаціональної ворожості. Ю. Мєрошевський у своїй статті «Про євреїв, космополяків і східняків» писав, що «польська прозахідність впливає не так з любові до Заходу, як із ненависті до Сходу». Ця ненависть значною мірою є причиною відмови розуміти, вона ґрунтується на поєднанні зневажливої пихи і демонстративної незацікавленості Сходом, яскравий приклад чому цілковита відсутність у польських шкільних програмах українських, білоруських і литовських авторів [10].

Ю. Шевельов теж стверджував взаємну байдужість поляків і українців один до одного [45, с. 43]. Навіть після здобуття незалежності обома народами, коли з'явилися шанси вирішувати проблему примирення на організаційному рівні, для Польщі схід залишався нецікавим і незрозумілим. Поява нових держав на її східних кордонах викликала не тільки подив, але й скептицизм, а вслід за цим тенденції ізоляціонізму [38, с. 103–105]. Відсутнє систематичне інформування про сьогодення сусіда, що пов'язано з браком коштів на утримання кореспондентів за кордонном, відчувається брак експертів з польської проблематики [37, с. 108]. На думку публіциста, в Польщі та Україні повинні існувати спеціалізовані установи, наприклад, центри культури, спільні програми вивчення мов, проведення концертів, вистав, авторських вечорів. Прикладом політики подолання стереотипів для наших народів може служити французько-німецьке та німецько-польське примирення [37, с. 104–105].

У нотатках редактора в «Kulturze» і численних інтерв'ю Є. Гедройць критикував повільні, на його думку, темпи зближення між Варшавою і Києвом, прорахунки польської східної політики, надавав поради у розв'язанні конкретних проблем [34, с. 1; 33, с. 3; 32, с. 8; 49, с. 6; 31, с. 17]. Є. Гедройць висував різноманітні проекти співпраці між політичними і суспільними організаціями, науковцями, студентами, зокрема надання стипендій для української молоді [29, с. 56]. З ініціативи редактора в Польщі з'явився документальний фільм про С. Петлюру, метою якого була популяризація ідеї польсько-української співпраці [46, с. 17–18].

З проблемою подолання стереотипів нерозривно пов'язана політика стосовно національних меншин [36, с. 65]. У цьому контексті «Kultura» закликала до засудження проявів шовінізму щодо національних меншин [16, с. 7] і забезпечення рівноправності католицької, православної та греко-католицької церков [42].

«Kultura» відводила духовенству особливу роль у справі примирення. «Саме духовенство, – запевняв Ю. Глемп на сторінках «Kultury», – повинно знати, що не можна разити рани, які загоюються». «Маємо досить провин одні стосовно одних. А де наші вини, там треба говорити: прости нам провини наші, як і ми прощаємо», – писав примас [14,

с. 104–105]. Психологічно-релігійні антагонізми, переслідування православ'я тяжіли над нашою історією [47, с. 124], а суперечки між церквами щодо повернення втраченої власності ускладнювали досягнення польсько-українського порозуміння. Спустошені цвинтарі, зруйновані церкви надзвичайно хвилювали редактора і співробітників «Kultury» [36, с. 64]. Є. Гедройць намагався залучати авторитетних постатей до виступів із закликами збереження релігійно-культурної спадщини. Зокрема, він мав намір звернутися до кардинала Йосипа Сліпого, щоб той написав звернення до українців з метою врятувати від руйнування цвинтар Орлят у Львові [6, с. 337–339]. У редактора була також ідея канонізації митрополита Андрея Шептицького. На його думку, великою заслугою митрополита було те, що в часи війни він виступав на захист євреїв і поляків [5].

Не зважаючи на те, що після здобуття незалежності нові напруження і протистояння були викликані саме релігійними конфліктами, на початку 2000-х рр. римо-католицькі і греко-католицькі єпископи звернулися до віруючих із закликом до взаємного прощення і примирення.

Політичні концепції «Kultury» мали значний вплив на інтелектуальні кола як в еміграції, так і в Польщі. Ідею міжнаціонального порозуміння прийняли численні товариства польсько-української співпраці у Лондоні, Парижі, Канаді, Америці, Німеччині. Лінію часопису перейняли українські «Сучасність» та «Віднова», які постійно пропагували необхідність польсько-українського порозуміння [27, с. 106–111]. Важливим інструментом поширення ідей часопису стало радіо «Вільна Європа» (радіо «Свобода») [40, с. 104].

Політичні концепції «Kultury» вплинули на формування ідеології опозиційних рухів, а пізніше лягли в основу доктрини східної політики незалежної Польщі. Символічним актом примирення стала декларація польського і українського президентів, промови А. Кваснєвського і В. Ющенка на відкритті цвинтаря Орлят у Львові [7; 9].

Дослідження громадської думки дають підстави стверджувати про поступове згасання негативних стереотипів поляків стосовно українців, особливо про зростання симпатії до нашого народу в період «помаранчевої революції» у 2004 р. та у 2010–2011 рр. [44]. Східна політика польських урядів викликала пропольські орієнтації в українському суспільстві, популярність та навіть появу захоплення Польщею [18, с. 4].

Запропонована «Kultura» політика в сфері подолання негативних стереотипів і ворожнечі включала три основні напрями – історію, культуру та релігію, і будувалася на трьох основних засадах: об'єктивному висвітленні подій минулого, вихованні молодого покоління в дусі толерантності, залученні до процесу примирення не тільки існуючих політичних сил, а й інститутів громадянського суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. Бердыховская Б. Польша и Украина: вызовы современности [Електронний ресурс] / Богдама Бердыховская. – Режим доступу : <http://www.novpol.ru/index.php?id=496>
2. Гаврилюк О. Українсько-польський діалог 1990-х років стосовно подолання взаємних національних стереотипів: здобутки і нереалізовані можливості / О. Гаврилюк // *Stereotypy narodowościowe na pograniczu* / Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 63–71.
3. Генік М. А. Подолання міжнаціональних стереотипів та польсько-українське примирення у діяльності польської опозиції / Микола Генік // *Слов'янський вісник. Збірник наукових праць*. – Рівне, 2011. – № 11. – С. 27–31.
4. Генік М. А. Проблема участі українських військових підрозділів у придушенні Варшавського повстання: подолання міфу / Микола Генік // *Людина і політика*. – К., 2001. – № 6. – С. 49–57.
5. Давайте делать ставку на «Культуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novpol.ru/index.php?id=327>

6. Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років. – К. : Критика, 2008. – 748 с.
7. Очистим память от фальши [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nowpol.ru/index.php?id=459>
8. Пам'яті жертв Акції «Вісла» // Ї. – 1997. – № 10. – С. 4–5.
9. Примирение над могилами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nowpol.ru/index.php?id=458>
10. Шаруга Л. «Культура» и украинский вопрос [Електронний ресурс] / Лешек Шаруга // Новая Польша. – 2006. – № 2. – Режим доступу : <http://www.nowpol.ru/index.php?id=572>
11. Bączkowski W. Sprawa ukraińska / Włodzimierz Bączkowski // Kultura. – 1952. – 7(57)–8(58). – S. 64–84.
12. Bonusiak W. Polska-Rosja-Ukraina w XX w.; Historiosofia i stereotypy / Włodzimierz Bonusiak // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 32–39.
13. BEO. Oberlaender z perspektywy Berlina / BEO // Kultura. – 1960. – № 3. – S. 135–139.
14. Darski J. Kronika ukraińska / Józef Darski // Kultura. – 1987. – № 12 (483). – S. 104–105.
15. Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura. – 1977. – № 5 – S. 66–67.
16. Giedroyć J. W poszukiwaniu dróg wyjścia / Jerzy Giedroyc // Głos Polski. – 1991. – 12 stycznia. – S. 7.
17. Hostowiec P. Wyprawa kijowska / Paweł Hostowiec // Kultura. – 1955. – № 12 (98). – S. 3–10.
18. Jastrzębowski J. Rozmowy o braciach / Jerzy Jastrzębowski // Zeszyty Historyczne. – 1989. – № 88. – S. 3–33.
19. Jestem pesymistą. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia A. Garlicki // Polityka. – 1991. – № 42. – 19 października.
20. Kedryn I. / Iwan Kedryn. Białe kruki // Kultura. – 1977. – № 10 (361). – S. 71–80.
21. Kerski B. Wiek polsko-ukraiński. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem / Basil Kerski, Andrzej Stanisław Kowalczyk. – Lublin, 2001. – 179 s.
22. Kozak S. Dniepr i Wisłę związać pieśni stula / Stefan Kozak // Kultura. – 1991. – № 10 (529). – S. 15–24.
23. Kronika ukraińska // Kultura. – 1974. – № 12 (327). – S. 61.
24. Lewiński B. Sprawa dr. Oberlaendra / Borys Lewiński // Kultura. – 1960. – № 1–2. – S. 171–186.
25. Lewyński B. Ukraińcy a likwidacja powstania Warszawskiego / Borys Lewiński // Kultura. – 1952. – № 6 (56). – S. 74–86.
26. Lipski J. J. Dwie ojczyzny – dwa patriotyzmy / Jan Józef Lipski // Kultura. – 1981. – № 10 (409). – S. 3–29.
27. Łobodowski J. «Widnowa» / Józef Łobodowski // Kultura. – 1986. – 9 (468). – S. 107–111.
28. Łobodowski J. Dzieje osiemdziesięciolecia / Józef Łobodowski // Kultura. – 1977. – № 5 (356). – S. 68–84.
29. Łobodowski J. Przeciw upiorom przeszłości / Józef Łobodowski // Kultura. – 1952. – № 2(52)–3(53). – S. 14–61.
30. Marzenia więcej niż skromne. Rozmowy z Jerzym Giedroycem 11-15 sierpnia 2000 r. // Ostatnie lato w Maisons-Laffitte / Rozmawiała i opracowała H. M. Giza. – Wrocław, 2007. – 211 s.
31. Nie wyprowadzam się z Polski. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia A. Garlicki // Polityka. – 1994. – № 48 (1960). – 26 listopada. – S. 17.
32. Nie zmarnować wschodniej Koniunktury. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia L. Deja // Polityka. – 1993. – № 50 (1910). – 11 grudnia. – S. 8.
33. Niepokoje Jerzego Giedroycia. Przeciw lustracjom i «polowaniom na czarownice» // Gazeta Krakowska. Kraków. – 1993. – № 146. – 28 czerwca. – S. 3.

34. O pomstę do nieba. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia J. Kłosiński // Tygodnik Solidarność. – 1992. – № 47 (218). – 20 listopada. – S. 1.
35. Ortyński L. Prawda o Ukraińskiej dywizji Lubomyr Ortyński // Kultura. – 1952. – № 11 (61). – S. 109–116.
36. Osadczuk B. Cóż dalej, Panowie Polacy / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1990. – № 9 (516). – S. 63–67.
37. Osadczuk B. Polska i Ukraina: jak wyjść z impasu? / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1994. – № 12 (567). – S. 104–109.
38. Osadczuk B. Ukraina sam na sam / Bohdan Osadczuk // Kultura. – 1993. – № 12 (555). – S. 102–109.
39. Oświadczenie // Kultura. – 1988. – № 7(610)–8(611). – S. 222–223.
40. Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadczukiem. – Wrocław, 2008. – 272 s.
41. Purat A. Stereotyp narodowościowy Ukraińca w polskiej historiografii powojennej / Andrzej Purat // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 340–347.
42. Rogatko B. Jerzego Giedroycia program dla Polski / B. Rogatko // Gazeta Krakowska. – 1992. – № 48. – 26 lutego.
43. Serczyk W. A. Stereotypy w historii stosunków polsko-ukraińskich. Drogi do prawdy / Władysław Serczyk // Stereotypy narodowościowe na pograniczu / Pod red. W. Bonusiaka. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. – S. 11–16.
44. Stosunek Polaków do innych narodów [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_013_11.PDF
45. Strumiński B. Rozmowa z prof. Jurijem Szewelowem (Dawne obciążenia i nowe perspektywy) / Bohdan Strumiński // Kultura. – 1986. – № 5 (464). – S. 43–51.
46. Szaruga L. Przestrzeń spotkania. Eseje o Kulturze paryskiej / Leszek Szaruga. – Lublin, 2001. – 141 s.
47. Tokarski J. Co nas dzieli / Jan Tokarski // Kultura. – 1952. – № 5 (55). – S. 117–125.
48. Wytwyćkyj W. Czas ucieka / Wasyl Wytwyćkij // Kultura. – 1985. – № 6 (453). – S. 87–90.
49. Zmienić krwiobieg. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia M. Wademann // Czas Kultury. – 1991. – № 3–4. – S. 6.
50. Zrozumieć Ukraińców. Z prof. A. Vincenzem rozmawia A. Szulczyński // Kultura. – 1991. – № 7(526)–8(527). – S. 139–155.